

ních“ pramenů, ale využívají i slovenské a ruské práce (ty ale pocházejí povětšinou z let 80. a dřívějších, neboť současná ruská psychologie a pedagogika je u nás neznámá, kvůli nedostupnosti literatury a přerušení kontaktů).

Některé partie knihy jsou zcela originální, nebyly u nás dosud tak podrobně či systematicky zpracovány – jako jsou např. Marešovy kapitoly o zvládání školní zátěže žáky a studenty nebo o učení z obrazového materiálu. Podobně J. Čáp navazuje v některých tématech na domácí zdroje ve výzkumu rodinné výchovy (práce Z. Matějčka, J. Langmeiera aj.) a rozvíjí teorii výchovy ve vztahu k novým jevům současné civilizace, včetně jevů a vlivů negativních, jako jsou např. „nepodnětné rodiny“ (s. 68), které nevytvářejí podmínky a pobídky k rozvíjení dítěte, nebo „počítačové hry“ se svými rozporuplnými důsledky (s. 286) apod.

Jak bylo zmíněno, monografie plní i funkci vysokoškolské učebnice, k čemuž přispívá jak čtivý a přehledný text obou autorů, tak účelné využívání grafických prostředků, jako jsou četné rámečky, tabulky a schémata. Orientaci v knize usnadňuje též podrobný věcný rejstřík.

Zvláštní ocenění zasluhuje terminologická práce obou autorů: V důsledku návaznosti na nové teorie a poznatky psychologické vědy v zahraničí museli se autoři (především ale v tématech zpracovaných J. Marešem) vypořádávat s anglickou terminologií a navrhnout v řadě případů originální české ekvivalenty. Např. v diskusi o autoregulaci učení je to termín „rysově-stavová teorie“, „produkční deficit“ a „aplikační deficit“ (žáka) apod. U termínů u nás zcela neobvyklých připojují autoři většinou původní anglický výraz, např. „vynořující se poznání“ (emergent cognition), což je jistě užitečné. Jen zcela výjimečně zůstává některý termín čtenářům neobjasněn – např. na s. 433 se píše o „cloze testu“, ale tento speciální termín není vysvětlen a předpokládáný čtenář (učitel, student) mu asi nebude rozumět. Totéž se týká termínu „retenční znalostní test“ (s. 434).

Knihy je to opravdu zdařilá a těžko jí lze přisuzovat nějaké výhrady. Snad jen pro případné další vydání dávám k úvaze některé své připomínky: Má-li být kniha určena hlavně „praktikům“ (učitelům a studentům), mělo by se zvážít, zda je její rozsah přiměřený. To se týká kapitol první části pojednávající o psychologii z obecného hlediska, zabírající skoro 40% celkového výkladového textu. Po mém soudu by zde prospěla určitá redukce rozsahu textu, s ohledem na to, že dnes mají čeští čtenáři k dispozici řadu přehledových prací o psychologii obecné, vývojové i o psychologii osobnosti aj.

Knihy je perfektně zpracována po technické stránce (tisk, grafika, písmo) a pouze jedna nemilá drobnost leží na vině obou autorů: V několika

případech se v textu odkazuje k pramenům, které však čtenář v seznamu literatury nenalezne. Jsou to např. na s. 63 Janoušek (1995), Kolman (1996); na s. 558 Niemi et al. (1998), Salonen et al. (1998); na s. 560 Tomo et al. (1998) a několik dalších. Je to sice při tak značné šíři literatury omluvitelné, ale pro čtenáře nemilé tehdy, když hledá citaci právě toho pramene, který jej zaujal (což se mi stalo v uvedených případech).

Soudím, že kniha Psychologie pro učitele je psána na vysoké vědecké úrovni, a tudíž bude užitečná nejen učitelům a studentům, ale i výzkumným pracovníkům a doktorandům v příslušných oborech. Pokrývá relevantní témata pedagogické a školní psychologie, což jsem si ověřil i srovnáním s tematickým repertoárem několika mezinárodních časopisů, zejm. European Journal of Psychology of Education, který má k obsahu knihy nejbližší. Jedna z významných oblastí je ovšem knihou nedotčena: Je to problematika vývoje řeči a komunikační kompetence dětí, jež je tak závažná pro školní vzdělávání a kognitivní vývoj vůbec – to je však záležitost u nás dlouhodobě nerozvíjená, takže v domácím výzkumu (psycho- a sociolingvistickém) se nelze o co opřít, a navíc je to problematika nalézající se na rozhraní několika vědních disciplín.

Je nutno přivítat, že byla Psychologie pro učitele vypracována a publikována a může nyní sloužit k užtku jistě širokému spektru čtenářů. Pro její kvalitu a podnětnost ji všem výrazně doporučuji.

J. Průcha

Michal Stráženeč:

SÚČASNÁ PSYCHOLÓGIA NÁBOŽENSTVA

Iris, Bratislava 2001, 237 s.

Ke vstupu do 21. století nám nabízí jeden z našich předních psychologů na cestu jako orientaci v oblasti hodnot a životního zaměření učebnici hodnou tohoto jména. Po sérii přípravných prací (viz seznam 32 Strážencových publikovaných prací k danému tématu na konci knihy), publikování sborníků a první samostatné knihy (Psychológia náboženstva, Veda, Bratislava, 1996) vychází nyní solidní učebnicové zpracování celé dané vědní oblasti. Po půlstoletí zákazu studia a publikací tohoto tématu, v době celosvětově rostoucího zájmu o otázky psychologie náboženství je dobré, že máme „vlastní“ vysokoškolskou učebnici psychologie náboženství, která je po mnoha stránkách „na úrovni“.

Z čeho je možno usuzovat na solidnost předložené práce? Jednou z odpovědí může být pohled do citované literatury. Na 29 stranách je uvedeno přes 230 literárních pramenů. Jinou odpovědí na otázku po serióznosti práce může

být odkaz na zařazení psychologie ateismu do knihy o psychologii náboženství, případně přehled protináboženských psychologických publikací vyšlých v Československé republice za doby vlády marxismu-leninismu. Neméně přesvědčivý je pohled na jazykové oblasti, z nichž autor čerpá. Je zde zastoupena nejen slovenština a čeština, ale i němčina, francouzština, italština a angličtina. Dokladem o solidnosti předložené práce je i znalost současných publikovaných prací. Většina z nich pochází z posledního desetiletí dvacátého století. Moderněji laděnému čtenáři může způsob uvádění pramenů, představování pracovníků i ústavů, v nichž se různé práce rodily, naznačovat něco o úrovni pisatele: na mnoha místech uvádí autor e-mailové adresy a internetový kontakt.

O čem kniha pojednává? Odpovědí může být pohled do obsahu. Ten uvádí celkem 14 kapitol: vymezení předmětu psychologie náboženství, hlavní směry dosavadního vývoje této disciplíny, základní metodologické problémy výzkumu v psychologii náboženství, přehled základních pojmů psychologie náboženství, pojednání o dimenzích religiozity a přehled výzkumu těchto dimenzí, vývoj religiozity, chápání náboženských pojmů atp. Je zde kapitola o náboženských zkušenostech (duchovních zážitcích), přehled otázek vztahu mezi osobností a religiozitou. Po těchto obecnějších kapitolách následuje řada velice konkrétních témat: vztah psychologie a zdraví, otázky náboženského zvládnání zátěže (stresu a distresu) vírou a sociálně psychologické aspekty religiozity. Na závěr se autor dostává k tématu, které se v současné době těší mimořádnému zájmu: k psychologickým otázkám sekt (relativně nových náboženských hnutí) a kultů. Poslední kapitola je věnována otázkám psychologie ateismu – včetně přehledu 32 nejčastějších námitek proti náboženství. Jako jakýsi dodatek k této knize je uveden životopis a učení nejvýznamnějších psychologů náboženství – Williama Jamese, Gordona Allporta, Ericha Fromma, Abrahama Maslowa, Viktora Frankla, Sigmunda Freuda, Carl Gustava Junga, Antoine Vergota a současného slovenského psychologa Vladimíra Šatury.

Kladem knihy je úcta autora k nesmírně šíři zpracovávaného tématu. Projevuje se to hned na začátku – tam, kde Stríženec podává přehled definic psychologie náboženství. Rozděluje je do dvou skupin a v každé je dále dělí na čtyři podskupiny. Teprve poté se pokouší o vlastní definici psychologie náboženství. Ta podle autora je vědní disciplínou v rámci aplikovaných psychologických věd, která zkoumá psychologické zákonitosti náboženského jednání a prožívání, náboženských postojů a hodnot lidí, kteří věří v existenci a vliv božství nebo jiných nadpřirozených sil (s. 11). Po té – jako by jen namátkou – uvede jednu z nejvýstižnějších definic studova-

ného předmětu: „Psychologie náboženství se zaměřuje na psychologické zákonitosti, které souvisí s jevem lidské religiozity“. Ihned po nastínění toho, čím se zabývá psychologie náboženství, zařazuje kapitolu o námitkách proti možné existenci takovéto disciplíny – a ukazuje, jak se s nimi různí autoři vyrovnávají.

Šíře autorova pohledu je znát i z toho, že v kapitole o teoretických otázkách psychologie náboženství věnuje pozornost nejen fenomenologickému a humanistickému přístupu, případně sociologickému studiu náboženského jednání lidí, ale zmiňuje se i o přírodovědném – biologizujícím přístupu k otázkám náboženského jednání.

Kapitola o vztahu mezi osobností a náboženským životem patří k nejobsažnějším. Její dominantní důraz je položen na odlišení zvnitřněné a vnější víry. Neméně vážnou otázkou zde je problematika hodnot, s nimiž přichází náboženství a studium směřování lidského života (hodnotových orientací). Po nastínění celé problematiky podává autor na 12 stránkách přehled empirických studií, které se k výše uvedeným otázkám vztahují. Jeden z centrálních pojmů psychologie náboženství – tzv. zrození víry (uvěření, obrácení, spirituální konverze atp.) je vyvrcholením kapitoly o vztahu osobnosti a víry.

Jednu z nejaktuálnějších kapitol recenzované knihy tvoří problematika vztahu mezi náboženstvím a zdravím (kapitola devátá). Součástí této problematiky může být – s ohledem na současné pojetí psychologie zdraví – i kapitola desátá o vztahu mezi vírou (náboženstvím) a zvládnutím stresu a distresu. Celé této tematice je věnováno 31 stran, což je úměrné množství empirických studií, které jsou v současnosti k tomuto tématu publikovány. Setkáváme se zde s přehledy studií duševního zdraví u lidí s různě definovanou religiozitou, se vztahem mezi vírou a sebehodnocením, s korelací mezi vírou a identitou. I zde vystupuje neustále do popředí důraz na zvnitřněnou religiozitu jako nejdůležitější faktor z celého souboru různých dimenzí religiozity, které mají na náš zdravotní stav podstatný vliv. Nechybí zde ani přehled studií o vztazích mezi vírou (náboženstvím) a sebevražedností, které je zde též věnována pozornost. Neméně klasickou je tematika vztahu mezi religiozitou a délkou života, která naznačuje závažnost tohoto vztahu. Škoda, že souborné práce o vztazích mezi religiozitou a činností imunitního systému byly publikovány až po zadání knihy do tisku. Mohly ještě více rozšířit naši představu o vlivu víry (náboženství) na fyzické zdraví.

K podstatným otázkám psychologie náboženství patří i řešení vztahu mezi vírou (náboženstvím) a kvalitou života. Stríženec podává přehled výsledků těchto studií. Ukazuje, že se v nich prokázalo, že víra má větší vliv na kvalitu zdraví nežli věk, pohlaví či rasa, a je relativně nej-

méně tak silným faktorem kvality života jako vzdělání, socioekonomický a pracovní status, manželský stav a sociální aktivita. Podává přehled studií, které se zabývaly vztahem víry (náboženství) k životní spokojenosti a životní pohodě. V těchto studiích se např. ukázalo, že blízký vztah k Bohu je nejsilnějším prediktorem významu a smyslu života (s. 151).

Celkově se v řadě studií prokázalo zvyšování religiozity s věkem a zároveň i zvyšování tzv. celkové pohody (well-being) věřících lidí s jejich rostoucím věkem. Lidé s vyšší zvnitřněnou vírou chápou podle těchto empirických studií svůj život jako smysluplnější a jsou s ním relativně spokojenější než lidé odmítající religiozitu. Vztah k Bohu se tak jeví podstatnějším faktorem religiozity (z psychologického hlediska) než tzv. kognitivní religiozní údaje – např. představa a obraz Boha. U lidí s vyšší religiozitou byla zjišťována řadou studií nižší míra osamění a naopak – vyšší míra sociální opory a větší spokojenost se životem. Řadou soudobých studií se tak potvrzuje klasická Jamesova koncepce o uzdravující síle náboženství.

Poněkud složitější je vztah mezi psychoterapií, psychiatrií a psychologii náboženství. Tento vztah je do značné míry po desetiletí ovlivňován kritickým postojem Sigmunda Freuda (a po něm jeho psychoanalytickou školou) k náboženství vůbec a snahami některých psychoterapeutických škol nahradit náboženskou víru psychoterapií (kdy se sama psychoterapie stává náboženstvím). Strážnec naznačuje řešení tohoto sporu, které se rýsuje v posledním desetiletí, kdy stále větší procento psychoterapeutů se hlásí ke křesťanství (alespoň v USA, kde podle jednoho ze sdělení přednesených na 109. konferenci Americké psychologické asociace v San Francisku v r. 2001 43% psychoterapeutů uvádí svou křesťanskou orientaci). Tento zájem zde naznačovalo i 32 sympozií a obdobných programů uspořádaných 36. divizí APA (Religion and psychology).

Závěrem je možno konstatovat radost nad tím, že se nám dostává do ruky tak solidní práce o jednom úseku psychologie, který byl u nás ještě před dvanácti lety tabu. Autorovi patří díky za to, že si dal tolik práce, že nám podal tak bohatý pohled na jednu disciplínu aplikované psychologie a že to učinil s citem, přehledem a seriózností.

J. Křivohlavý

D. Jonte-Pace, W. B. Parsons (Eds.):
RELIGION AND PSYCHOLOGY:
MAPPING THE TERRAIN
Contemporary dialogues, future prospects.
London, New York, Routledge 2001, 340 s.

V úvode knihy editori zdôrazňujú, že jednotlivé príspevky (prevažne od amerických autorov) sú pohľadom späť i do budúcnosti, pokiaľ ide o prienik náboženstva a psychologických štúdií (toto spojenie termínov náboženstvo a psychológia uprednostňujú pre tento zborník pred názvom psychológia náboženstva). Zrejma je odlišnosť prístupov jednotlivých autorov kapitol k tejto širokej oblasti (autori pracujú v rôznych oblastiach – religionistika, teológia, psychológia, filozofia).

Prvá časť knihy je venovaná psychológii náboženstva (zahrňuje empirické a kultúrne prístupy, otázky moderny a postmoderny, feministické názory), druhá náboženstvu v dialógu s psychológiou (teológia a psychológia na západe, komparatívne štúdie, psychológia ako náboženstvo).

D. M. Wulff v svojom prehľade histórie psychológie náboženstva vymedzuje túto disciplínu ako systematickú aplikáciu psychologických teórií a metód na obsahy náboženských tradícií a na súvisiace skúsenosti, postoje a činnosti jednotlivcov. Autor poukazuje na to, že niektorí významní predstavitelia tejto disciplíny (najmä v USA) boli pôvodne teológovia. Na druhej strane sa iní autori snažili dokázať iracionalitu náboženstva. S poklesom vplyvu behaviorizmu došlo k zvýšeniu záujmu o subjektívnu skúsenosť a neskôr k zameraniu na interpretáciu náboženského obsahu. Pokiaľ ide o budúcnosť, metodologický pluralizmus je tu zdravý. Pre ďalší rozvoj disciplíny je však nutná inštitucionálna podpora.

Empirickým aspektom psychológie náboženstva sa venuje B. Spilka. V rámci metodológie rozoberá otázky objektívnosti a subjektívnosti, holizmu a redukcionizmu, merania, použitia projekčných techník a rozhovoru. Budúcnosť psychológie náboženstva autor spája s objektívne-empirickou metodológiou.

J. A. Belzen sa venuje kultúrnej podmienenosti psychológie náboženstva. Súčasný záujem o spirituálnu dimenziu náboženstva vysvetľuje nástupom novej generácie vedcov, zisteniami o kladnej korelácii náboženstva s duševným zdravím, spoznávaním nezápadných náboženských tradícií atď. V metodológii psychológie sa dostávajú do popredia fenomenológia, hermeneutika, prípadové štúdie ap. Podrobne sa autor zaoberá kultúrnou psychológiou, ktorá zdôrazňuje, že psychické javy sú nielen formované okolitou kultúrou, ale sa konštituuju v špecifických kultúrnych interakciách. Autor aplikuje tento prístup pri analýze rôznych typov religiozity. Interdisciplinárny kultúrno-psychologický prístup k náboženstvu ilustruje na diele A. Vergotea.

Predmet štúdia histórie oblasti náboženstvo – psychologické štúdie rozoberá S. E. Henkingová. Zdôrazňuje význam tak sociálno-kultúrneho